

STAV A PERSPEKTIVY DIGITÁLNÍHO ARCHIVNICTVÍ V ČR

MILAN VOJÁČEK – MIROSLAV KUNT

Je patrné, že i archiváři uctívající božství papíru zaregistrovali, že se digitálním informacím v oblasti archivnictví nelze již vyhnout. Digitální archivnictví v České republice po 20 letech přestává být chimérou, při Národním archivu funguje specializované pracoviště Národní digitální archiv, v provozu je jeho Národní archivní portál. Závažnost a důležitost tohoto tématu pro budoucnost archivnictví jako jedna z prvních rozpoznala naše jubilanťka Eva Drašarová a na postu ředitelky Národního archivu se zasloužila o praktickou realizaci vizí spojených s digitálním archivnictvím.

Stručná historie dlouhodobé ochrany digitálních dat v ČR a současný stav

O uchovávání dokumentů v digitální podobě zazněl první příspěvek na poradě metodiků podnikových archivů v Zubří v roce 1996. V roce 1997 proběhla také historicky první přejímka digitálních dokumentů. Byla to odeslaná korespondence Prof. Erazima Koháka. Jenže všechny dopisy byly v jednom datovém souboru, tak bylo jako vhodnější zvoleno vytištění a roztřídění podle adresátů. Konečně mezi archiváři panoval názor, že vše důležité má být vytištěno. Jednou z dalších přejímek v roce 1999 byla sada disket z Úřadu vlády s daty pořízenými na zastaralých technologiích z 80. let 20. století.¹ Tyto technologie nebyly kompatibilní se standardem IBM PC, takže diskety nebylo možné přečíst a ani se to nepodařilo zajistit dodavatelsky (osloven byl mimo jiné Kriminální ústav). Na tomto příkladu lze ukázat problematiku uchovávání digitálních dat – nutnost migrace z technologie, dokud tato není ještě zastaralá a nedostupná. Bylo to právě oddělení informatiky tehdejšího Státního ústředního archivu (dnes Národní archiv), které problematiku otevřelo, pokusilo se o průzkum výskytu elektronických dokumentů u původců (2001) a referovalo o problematice i na konferencích.² O několik let

1 Národní archiv, Archivní registratura, nezpracovaný materiál, čj. SÚA 1641/08-99.

2 Např. Kalina, Tomáš – Kunt, Miroslav: Elektronické dokumenty jako archiválie a zásady jejich ochrany. In: archivne dni v Slovenskej republike (Mojmírovce, 2001). Informace o konferenci dostupné z <http://www.archivari.sk/index.php/archivne-dni/13-v-archivne-dni-slovenskej-republike-mojmirovce-2001> [11. 2. 2019].

později přijal problematiku za svou i odbor archivní správy Ministerstva vnitra, do jehož kompetence vrcholově spadala problematika archivnictví.³ Ze spolupráce Odboru archivní správy, Státního ústředního archivu a Českého vysokého učení technického (ČVUT) vznikla studie, která předpokládala výstavbu pracoviště, které by se problematice digitálních dokumentů metodicky a prakticky věnovalo.⁴ Následovalo usnesení vlády č. 11 ze 7. ledna 2004, které toto pracoviště kodifikovalo. V Národním archivu začal působit tým, který spolu s externím dodavatelem (ICZ a. s.) vypracoval základní analýzu stávajícího stavu ukládání digitálních dokumentů v českém prostředí a publikoval technologický návrh na vybudování pracoviště pro dlouhodobé uchování a zpřístupňování dokumentů v digitální podobě, pro něž se vžil název Národní digitální archiv (NDA).⁵

Na základě tohoto návrhu byl Národním archivem v letech 2011–2014 realizován projekt Národní digitální archiv. Cílem projektu spolufinancovaného z evropských fondů mělo být vybudování centrálního digitálního archivu pro celou síť státních archivů v ČR s funkcionalitami definovanými v zákoně o archivnictví č. 499/2004 Sb. Zamýšlená realizace dodávky digitálního archivu „na klíč“ se ukázala z řady důvodů jako iluzorní. Opakovaně se nepodařilo dokončit veřejnou zakázku na dodavatele. Na vině byla především řevnivá situace na trhu elektronických spisových služeb neslučitelná s podmínkami veřejných zakázek financovaných z evropských strukturálních fondů. Národní archiv byl nucen změnit strategii a zajistit alespoň nouzové řešení digitálního archivu, jež bylo zásadně limitované dostupnými finančními prostředky a stávajícími zkušenostmi projektového týmu. Jednou z variant, jež se tehdy nabízela a byla v pokročilém stadiu jednání, bylo připojení Národního archivu k uživatelům, potažmo partnerům DIMAGu, digitálnímu archivu vyvíjenému ve spolupráci archivářů z Bádenska-Württemberska, Bavorska a Hesenska. Nakonec však bylo zvoleno řešení, jehož jádro tvořil open source software Archivematica, spravovaný vlastními silami Ná-

3 Shrnutí výzkumu opřeného o zahraniční zkušenosti viz Macek, Oskar – WannerMichal: Strategie digitálního archivování. Archivní časopis 53, 2003, zvláštní příloha, 64 s. Kritický pohled z roku 2011, který se také zabýval počátky českého digitálního archivnictví viz Dvořák, Tomáš: Archivy v digitálním světě. dostupné z http://konference.osu.cz/sjezd2011ostrava/dok/sekce_a/dvorak_tomas.pdf [11. 2. 2019].

4 Detailně viz Drašarová, Eva: Akce Chiméra nebo Sisyfos? Počátky prací na přípravě digitálního archivu. *Paginae historiae* 22/2, 2014, s. 60–73. Viz též Bernas, Jiří. Národní digitální archiv. *Knihovna [online]* 20, 2009, č. 1, s. 22–29. Dostupný z <http://oldknihovna.nkp.cz/knihovna91/bernas.htm> [16. 1. 2019]. K počátkům NDA viz též Sulitková, Ludmila – Pokorný, Radek. Archivní teorie a metodika. *Ústí nad Labem* 2015, s. 20–23. Dostupné z: http://ff.ujep.cz/archivnictvi/archivni_theorie.pdf [12. 1. 2019].

5 Technologický projekt Pracoviště pro dlouhodobé uchování a zpřístupňování dokumentů v digitální podobě, ICZ a. s., 2008. Dostupné z: http://www.nacr.cz/wp-content/uploads/2015/12/nda_proj1.pdf [12. 1. 2019].

rodního archivu.⁶ Od 1. 11. 2014 byl spuštěn zkušební provoz NDA (od roku 2016 běžný provoz), který zajišťoval provizorně státním archivům nástroj pro provádění skartačních řízení z elektronických systémů spisové služby a dlouhodobé uložení takto za archiválie vybraných elektronických dokumentů. Nutno konstatovat, že takovýto řízení bylo nepatrně, především z důvodu, že elektronické systémy spisových služeb neodpovídaly standardu a původci proto nebyli schopni skartačního řízení (potažmo přejímku) provést.

Digitální archiv ovšem nelze zužovat pouze na úložiště (repozitář), i když odpovídající normě OAIS. Jsou nezbytné i funkcionality, které umožňují přípravu dat pro úložiště a zpracování dat, jež mají být k dispozici jeho uživatelům. Proto v prvním pololetí roku 2008 vznikla koncepce archivního portálu, jako nadstavby a uživatelského rozhraní úložiště. Vycházela z tehdy probíhajícího výzkumu,⁷ inspirací byla také řešení používaná knihovnami a Archivní portál Evropa.⁸ Portál měl zahrnout nejen práci s digitálními archiváliemi, ale také soustředit metadata o archivech, archiváliích a původcích. Realizace jeho základních modulů byla zajištěna v letech 2016-2017 dodavatelským způsobem (LemonBone, s. r. o.). Spuštěn byl v dubnu 2017 pod názvem Národní archivní portál (NArP).⁹ Z kapacitních důvodů NA se pozornost v následujícím období soustředila pouze na nejdůležitější části portálu – realizaci výběru archiválií z dokumentů evidovaných v elektronických systémech spisové služby (eSSL) a výběru a popisu jednotlivých datových souborů existujících mimo eSSL. Provoz NArP přinesl řadu zkušeností, které ovlivnily nejen vývoj portálu, ale i některé metodické otázky ve vztahu k eSSL. Od roku 2018 probíhá v rámci projektu NDA II doplnění nebo nahrazení stávajících modulů a vytvoření chybějících modulů NArP i vlastního NDA včetně řešení zpřístupnění uložených archiválií. Projekt NDA II je financován z Evropských strukturálních fondů a je řešen dodavatelsky (LightComp v. o. s.) s významným přispěním pracovníků Národního archivu – de facto se jedná o výzkum.

Problematikou dlouhodobé ochrany digitálních dat se, vedle mnohem populárnější problematiky digitalizace, začali také vážně zabývat knihovníci. Především tým Národní knihovny ČR, který připravoval projekt Národní digitální knihovny (NDK), získal široké znalosti problematiky dlouhodobého uchovávání a do české-

6 Archivematica. Dostupné z <https://www.archivematica.org/en/> [12. 1. 2019].

7 Projekt výzkumu a vývoje VE20072009004 Možnosti a formy zpřístupnění archivních fondů nebo jejich součástí veřejnosti v elektronické podobě řešený Národním archivem v letech 2007–2010. Dostupné z <http://www.nacr.cz/vyzkum/aplikovany-vyzkum-informatika-dlouhodobě-ukladani-dokumentu-vdigitalni-podobě/možnosti-a-formy/> [12. 1. 2019].

8 Dostupné z <https://www.archivesportaleurope.net/> [12. 1. 2019].

9 Bernas, Jiří – Stodůlka, Zbyšek: Národní archivní portál – brána k digitálnímu archivu. Prezentace konference Internet ve státní správě a samosprávě 2017. Dostupné z https://www.issc.cz/archiv/2017/download/prezentace/na_bernas.pdf [12. 1. 2019].

ho prostředí přinesl řadu teoretických podnětů, ale i praktickou možnost testování tehdy existujících komerčních dlouhodobých úložišť.¹⁰ Paradoxně v okamžiku, kdy Národní knihovna začala na konci roku 2011 realizovat projekt NDK, odešlo celé jádro původního pracovního týmu.¹¹ Dalším projektem, na kterém tentokrát spolupracovaly knihovny a univerzitní pracoviště, byl LTP-pilot (Long Temp Preservation, dlouhodobé ukládání) realizovaný Ústavem výpočetní techniky Masarykovy univerzity a Moravskou zemskou knihovnou v Brně.¹² Spolupráce Národní knihovny, Moravské zemské knihovny a Knihovny Akademie věd je do současnosti hnacím motorem řešení dlouhodobé ochrany digitálních dat v oblasti knihovnictví. Jejich společný projekt ARCLib financovaný Ministerstvem kultury v rámci programu NAKI přinesl řadu konkrétních výsledků. V první řadě je to vývoj software ARCLib určeného primárně pro knihovny, jež by měl zajišťovat funkci LTP systému. Dále vznikly metodiky ochrany digitálních dat, které mj. sumarizují současný stav poznání a doporučení v této oblasti.¹³

Jiným úhlem pohledu, ze kterého můžeme dosavadní vývoj a současný stav digitální archivace v ČR sledovat, jsou snahy o koncepční řešení problematiky. Ty jsou patrné především v oblasti knihovnictví. Základní roli přitom hraje Ústřední knihovnická rada České republiky (poradní a koordinační orgán ministra kultury ČR pro knihovnictví). V návaznosti na Konceptci rozvoje knihoven ČR vznikla a 5. 12. 2016 byla schválena tzv. Národní koncepce dlouhodobé ochrany digitálních dat v knihovnách.¹⁴ Tato poměrně stručná koncepce shrnuje aktuální stav problematiky pro oblast knihovnictví s drobnými přesahy k dalším paměťovým institucím včetně archivů. Koncepce obecně definovala cíle a priority, z nichž řada je platných pro oblast dlouhodobé ochrany digitálních dat nejen v knihovnictví. Mezi zásadní patří vytvoření metodického a koordinačního centra, zlepšení organizačních pod-

10 Přehled aktivit i další literatury viz Hutař, Jan – Melichar, Marek: The long decade of digital preservation in heritage institutions in the Czech Republic: 2002–2014. *International Journal of Digital Curation* [online] 10/1, 2015, DOI: 10.2218/ijdc.v10i1.324. Dostupné z: <http://www.ijdc.net/index.php/ijdc/article/view/324> [12. 1. 2019].

11 Vzpomeňme alespoň B. Stoklasovou, J. Hutaře či M. Melichara, kteří se následně v oblasti dlouhodobé ochrany digitálních dat uplatnili v zahraničí či v komerční sféře.

12 Publikáční výstupy z tohoto projektu viz *Knihovna: knihovnická revue*, ročník 26, 2015/2, dostupné také z <https://knihovnavue.nkp.cz/archiv/2015-2> [12. 1. 2019].

13 Hutař, Jan – Miranda, Andrea – Pavlásková, Eliška – Vašek, Zdeněk – Hruška, Zdeněk: *Metodika logické ochrany digitálních dat, 2017*; RůžičkaMichal – MirandaAndrea – HejtmánekLukáš: *Metodika bitové ochrany digitálních dat, 2018*.

14 Hutař, Jan – Melichar, Marek – Gec, Tomáš: *Národní koncepce dlouhodobé ochrany digitálních dat v knihovnách*. Dostupná z: <http://files.ukr.knihovna.cz/200000240-eb067ec003/KoncepceUchovDigit2016.docx> [12. 1. 2019]. Viz též Kvašová, Zuzana – Vašek, Zdeněk: *Národní koncepce dlouhodobé ochrany digitálních dat v knihovnách*. *Bulletin SKIP* [online] 26, 2017, č. 1. Dostupné z: <https://bulletinskip.skipcr.cz/node/85> [7. 1. 2019].

mínek, dlouhodobé strategické plánování, podpora spolupráce a sdílení, zajištění financování, využití zahraničních modelů a v neposlední řadě podpora vzdělávání, kvalifikace a výzkumu. Dalším cílem je vybudování datového centra pro ochranu dat na úrovni bytů a státem garantovaného dlouhodobého úložiště, jež by fungovalo vedle lokálních úložišť (postavených na jiných technologických řešeních), což by zajistilo redundanci dat. Významným cílem je standardizace a certifikace řešení, které jsou zárukou důvěryhodnosti. Lídrem je Národní knihovna ČR, jež by měla plnit roli koordinačního centra a Moravská zemská knihovna v Brně.

Zajímavá je starší verze této koncepce z 6. 11. 2014,¹⁵ ve které je patrná snaha koordinovat dlouhodobou ochranu digitálních dat mezirezortně. Tato starší verze předpokládala vytvoření společná strategie více ministerstev (Ministerstva kultury, Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy, Ministerstva vnitra) a vznik mezirezortního metodického centra pro dlouhodobou ochranu digitálních dat.

Vraťme se k archivům. Současný model archivnictví (a historicky poprvé i vedení spisové služby) byl kodifikován již zmiňovaným zákonem č. 499/2004 Sb. Archivnictví v následujících letech s výjimkou kodifikace digitálních archivů a s tím souvisejících archivních portálů de facto pouze reagovalo na impulsy přicházející z oblasti vzniku a správy dokumentů. Důvodem byl především důraz na elektronizaci veřejné správy, tzv. eGovernment.¹⁶ Důsledkem těchto procesů bylo zavedení Informačního systému datových schránek, spuštění základních registrů veřejné správy, vybudování sítě kontaktních míst nabízejících služby pro občany, tzv. Czechpointů a v neposlední řadě zavedení povinných eSSL (2009), které způsobilo obrácení paradigmatu „papír především“. Nic z toho nevyšlo z podnětu archivářů. Tyto legislativní úpravy měly za cíl vnést do úřadování větší efektivitu a transparentnost.

Přechodné období v případě eSSL bylo stanoveno na 3 roky ode dne nabytí účinnosti novely zákona č. 499/2004 Sb., tedy do roku 2012.¹⁷ Prováděcím předpisem k zákonu byl vedle vyhlášky národní standard pro elektronické systémy spisové služby, který stanovil základní požadavky na provoz eSSL.¹⁸ Implementace elektronických systémů spisových služeb ve veřejné správě probíhala velmi zvolna (u některých institucí ještě fakticky probíhá), často nekoordinovaně

15 http://files.u-k-r.webnode.cz/200000139-36130370e3/2_Navrh_koncepceLTP2014_verze_12-11.docx [12. 1. 2019].

16 Viz např. Mates, Pavel – Smejkal, Vladimír: E-government v České republice: právní a technologické aspekty. Praha 2012.

17 Podrobně k legislativě s dopadem na spisovou službu viz Kunt, Miroslav – Lechner, Tomáš: Spisová služba. 2. vyd. Praha 2017, s. 23–86.

18 První verze národního standardu byla publikována v roce 2009. Aktuální novelizace z července 2017 je dostupná zde: <https://www.mvcr.cz/clanek/narodni-standard-pro-elektronicke-systemy-spisove-sluzby.aspx> [12. 1. 2019].

(a to i v rámci jednoho resortu), bez dostatečné znalosti problematiky spisové služby a většinou za nezájmu vedení instituce. Elektronizace ukázala to, co archivy tušily již předtím, že principy správy dokumentů u řady úřadů nefungují a že spisová služba je ve špatném stavu. Ta byla již dlouhá léta na okraji zájmu úřadů, stejně jako její následná elektronizace. ESSL sloužily v lepším případě pouze jako evidenční pomůcky. Nejenže úřady při zavádění elektronické spisové služby neuměly úřadovat, ale ani nepostupovaly podle platné legislativy. Vedle toho byla na trhu řada produktů označujících se jako elektronické systémy spisových služeb, které ani vzdáleně legislativě neodpovídaly, ale přesto byly implementovány.¹⁹ Z politických důvodů („brzdilo by to eGovernment“) neprošla atestace systémů, a tak Ministerstvo vnitra pouze doporučilo vyžadovat prohlášení o shodě s legislativou a národním standardem, popř. deklaraci uvedení eSSL do souladu s těmito předpisy. Postupně se prokázalo, že toto prohlášení bylo bezcenné, systémy byly upravovány velmi pozvolna a ve většině případů si tyto změny zákazník, tedy veřejná správa, musel znovu zaplatit. Komplikace způsobovala i absence odborných znalostí na straně úřadů. Tristním zjištěním byl například tehdejší stav znalostí pracovníků spisové služby, zmíněný nezájem vedení úřadů kombinované s diletantským rozhodováním o odborných záležitostech. Tento stav ostatně přetrvává, i když odborná kvalita pracovníků spisové služby je obecně výrazně vyšší než v minulosti. To kontrastuje s jejich tragickým platovým ohodnocením ve státní správě, pro jehož nápravu archivy ani Ministerstvo vnitra neudělaly vůbec nic.

Na konci životního cyklu elektronického dokumentu je výběr prováděný příslušným archivem (obvykle ve skartačním řízení) a následně dlouhodobé uložení elektronického dokumentu – digitální archiválie – v archivu. Odtud pramenil tlak na další úpravy archivního zákona, které se týkaly národního digitálního archivu (a teoreticky dalších digitálních archivů). Podstatnou změnou bylo také zavedení povinnosti provádět skartační řízení z evidencí vedených v eSSL i přesto, že evidované dokumenty byly analogové (digitálních je stále nepatrně, část úřadů je používá pouze pro komunikaci datovými schránkami). Vzrostl tak tlak na úpravy eSSL, které již nebylo možno odsouvat zvláště po stanovisku Národního archivu. Toto stanovisko převzaly i ostatní archivy a Ministerstvo vnitra a požaduje (zjednodušeně), že všechny dokumenty a spisy evidované v eSSL musí být vyřazovány pouze elektronickou cestou, pokud byly vyřízeny, resp. uzavřeny, po 1. srpnu 2012.²⁰

19 Problematice elektronických spisových služeb a jejich implementace se dlouhodobě věnují kulaté stoly a konference sdružení CNZ viz <http://www.cnz.cz> [12. 1. 2019].

20 Dostupné z http://www.nacr.cz/wp-content/uploads/2015/12/prechodnaObdobi_cistopis.pdf [12. 1. 2019].

Zcela stranou zůstala koncepce digitalizace v archivech a koordinace zavádění specializovaného archivního softwaru – tzv. archivních informačních systémů (software pro popis archivních souborů, dálkové zpřístupňování archivních fondů apod.) Jedinou výjimkou byla úspěšná implementace centrální evidence archivního dědictví. Ta je zajištěna programem PEvA, který umožňuje vést několik základních evidencí NAD, především jednotlivých archivních fondů a archivních pomůcek.²¹ Poslední snaha Ministerstva vnitra nabídnout archivům softwarový nástroj je spojená se zavedením nových pravidel pro popis archiválií.²² Nicméně software ELZA,²³ který byl v letech 2015–2017 vyvíjen za podpory Technologické agentury, se potýká s problematickou implementací, s chybějící centrální podporou provozu a především s absencí prezentační vrstvy archivních pomůcek.

Jedním z dílčích problémů při popisu archiválií je práce s autoritními záznamy. V této oblasti se podařilo v rámci projektu výzkumu a vývoje INTERPI (Interoperabilita v paměťových institucích), který realizoval Národní archiv a Národní knihovna v letech 2011–2015 v programu Ministerstva kultury NAKI, vybudovat metodiku a databázi autoritních záznamů, kterou by sdílely paměťové instituce v ČR.²⁴ Tento přístup sdílení dat předběhl dobu a po skončení projektu bohužel nenašel podporu a především důvěru archivní obce. Archiváři se stále domnívají, že jejich potřeby jsou diametrálně odlišné od potřeb knihoven a muzeí. Roku 2018 byl proto po řadě jednání zahájen nový projekt Centrálního archivního modulu (CAM), který při tvorbě tzv. entit reaguje na potřeby archivů při zpracování archiválií. Jedná se fakticky o sdílené úložiště autoritních záznamů, ovšem s využitím metodiky INTERPI.

Diskusi o dalším směřování archivnictví v ČR zahájila Česká archivní společnost, když v prosinci 2015 zveřejnila poněkud kontroverzní materiál s názvem *NÁVRH OKRUHŮ, kterým bude nutné věnovat pozornost při zpracování nové úpravy právních vztahů v oblasti spisové služby a archivnictví*.²⁵ Tento materiál byl připomínkovan archivní obcí, autoři pak připomínky vypořádali v září 2016. Poslední verze dokumentu *Diskuzní okruhy témat a jejich řešení při přípravě nové právní*

21 Veřejnosti dostupná část viz <https://www.mvcr.cz/clanek/archivni-fondy-a-sbirky-v-ceske-republice-386553.aspx> [12. 1. 2019].

22 Wanner, Michal a kol.: *Základní pravidla pro zpracování archiválií*. Praha 2015.

23 <https://lightcomp.cz/elza/> [12. 1. 2019].

24 Výsledky projektu jsou dostupné na <http://www.interpi.cz>, tam též vstup do aplikace pro tvorbu autoritních záznamů INTERPI. O projektu viz Balíková, Marie – Kunt, Miroslav – Šubová, Jana – Andrejčíková, Nadežda; INTERPI: nástroj pro zpřístupnění národního kulturního dědictví. *Knihovna* [online] 24, 2013, č. 1, s. 28–44. Dostupné z <http://oldknihovna.nkp.cz/knihovna131/13128.htm> [12. 1. 2019].

25 Dostupné z: http://cesarch.cz/wp-content/uploads/2019/01/Navrh_okruhu_spisova_sluzba_archivnictvi.pdf [12. 1. 2019].

úpravy v oblasti archivnictví a spisové služby vznikl v říjnu 2016 a referoval o něm T. Dvořák na archivní konferenci v Liberci. Digitální dokument a péče o jeho uložení nebyla v těchto diskusních okruzích tématizována.

Paralelně s touto akcí přišla v roce 2016 aktivita iniciovaná Ministerstvem vnitra. Odbor archivní správy Ministerstva vnitra jmenoval více než desítku pracovních skupin, které měly zpracovat podklady pro přípravu nové koncepce archivnictví do roku 2025. Skupina č. 10 *Národní digitální archiv, digitální archivnictví* v listopadu 2016 finalizovala materiál zabývající se stavem digitálního archivnictví. Materiál se nezabýval vnitřními procesy digitálních archivů (tj. strategiemi a způsoby dlouhodobého uchování, problematikou úložišť apod.), ale soustředil se na místo a funkci digitálních archivů v rámci archivní sítě. V úzké návaznosti na platnou legislativu se materiál zaměřil na strukturu, úkoly a služby digitálních archivů. Bylo analyzováno šest hlavních témat a byly navrženy varianty jejich posunu k novým cílovým stavům.²⁶

Materiál pracovní skupiny není veřejně dostupný, byl pouze z části promítnut do *Koncepce rozvoje archivnictví v České republice na léta 2018 až 2025 s výhledem do roku 2035*. Tato koncepce byla schválena Usnesením Vlády ČR č. 551 ze dne 29. srpna 2018 a je také neveřejná(!). V úvodních pasážích koncepce se deklaruje, že *problematika digitálního archivnictví* je především spojená s elektronickým úřadováním ve veřejné správě a že péče o *archiválie v digitální podobě*, jejich uchování a přístupnost bude nadále tvořit součást archivnictví. Zároveň je potřeba rozšířit personální zabezpečení archivů v oblasti ICT a vůbec vybavení archivů v oblasti ICT. Především je zmíněna nutnost posilování síťové komunikační kapacity a zabezpečení kybernetické ochrany; kooperace s plánovanými cloudovými úložišti státu; modernizace informačních systémů. Co se týká péče o digitální archiválie, zůstává nadále na příslušných archivech, které využívají pro jejich dlouhodobé uchování služby specializovaného pracoviště Národního archivu. Digitálnímu archivnictví se vysloveně věnuje kapitola 16 *Archivní portály* a kapitola 17 *Digitální archivy a jiné způsoby ukládání digitálních dat*. Pomiňme nelogičnost spočívající v tom, že je nejdříve řešena problematika portálů, až pak problematika digitálních archivů. Portály jsou povinnou součástí digitálních archivů, jejich prostřednictvím komunikují s okolím a nabízejí své služby. Zásadní je sdělení, že oblast digitálních archivů a jejich portálů je upravena v současné legislativě správně a dostatečně. Základním východiskem je centralizované řešení podpory dlouhodobé péče o archiválie v digitální podobě, kterým je NDA. Archivy mimo síť státních archivů mo-

26 Těmito tématy byly: 1) Struktura archivů ukládajících archiválie v digitální podobě; 2) Akreditace digitálních archivů; 3) Ukládání digitálních dat; 4) Portály digitálních archivů, služby DA; 5) Národní archivní portál; 6) Odnětí oprávnění k ukládání archiválií v digitální podobě a zánik oprávnění k ukládání archiválií v digitální podobě.

hou získat vlastní DA formou akreditačního řízení. Jedním z úkolů, jež vyplynuly z koncepce, je potřeba vytvořit metodiku pro akreditaci DA. Dále je v koncepci konstatováno, že oblast datových úložišť archivů není v současnosti nijak reglementována, jejich podoba vznikla historicky a co úložiště, to jiný svět. Situaci ztěžuje fakt, že personální i ekonomické zabezpečení státních archivů je v této oblasti poměrně špatné.

Shrneme-li stručně stávající stav, můžeme konstatovat, že v České republice provozuje digitální archiv ve smyslu archivního zákona pouze Národní archiv.²⁷ Digitální repozitáře provozuje vícero kulturních a paměťových institucí, mj. Národní knihovna, Moravská zemská knihovna, Knihovna Akademie věd ČR, Národní technická knihovna, Národní filmový archiv, Česká televize, Český rozhlas, Univerzita Karlova. Řada paměťových institucí (včetně archivů) využívá svá datová úložiště a zároveň nabízí digitální data prostřednictvím různých webových aplikací. Typicky se jedná o archivní pomůcky a digitalizované archiválie. V těchto případech se ale nejedná o archivní portály dle dikce archivního zákona. Jediným takovým portálem je Národní archivní portál provozovaný Národním archivem, který v současnosti umožňuje výběr a příjem archiválií v digitální podobě.

V ČR bohužel chybí platforma typu německého nestoru, která by formálně sdružovala zájemce o dlouhodobou ochranu digitálních dat napříč různými typy institucí a pomáhala organizovat pracovní skupiny zabývající se jednotlivými aspekty digitální archivace. Ačkoli i v ČR jsou snahy jednotlivých institucí a osob o intenzivnější vzájemnou spolupráci a výměnu zkušeností, zůstávají často roztržité. Protože se jedná o poměrně malou skupinu lidí, kteří se problematikou zabývají, často probíhá spolupráce na bázi osobních kontaktů, což je většinou přínosné, nicméně v případě antipatií může být i velmi omezující. Je zcela jistě pozitivní, že existuje blog zabývající se digitální ochranou,²⁸ že v roce 2018 proběhl již 19. ročník společné konference *Archivy, knihovny a muzea v digitálním světě*,²⁹ že se koná celá řada tematických seminářů a workshopů, na nichž se schází odborníci napříč institucemi. Nicméně chybí koordinace a společná propagace těchto akcí, jež by mohla zlepšit jejich dopad.

Za pozitivní lze považovat překlady základních norem, metodik a standardů pro oblast digitální archivace, tj. překlad „bible“ digitální archivace - referenčního

27 Stranou ponecháváme problematiku bezpečnostních archivů, které mohou ukládat digitální archiválie ze zákona.

28 <http://www.digitalpreservation.cz> [12. 1. 2019].

29 <https://www.skipcr.cz/akce-a-projekty/akce-skip/archivy-knihovny-muzea-v-digitalnim-svete/19.-konference-archivy-knihovny-muzea-v-digitalnim-svete-2018> [15. 1. 2019].

modelu OAIS³⁰ a překlad normy pro certifikaci digitálních repozitářů ISO 16363.³¹ O zařazení normy OAIS do soustavy ČSN požádal v minulosti Národní archiv, ale Ministerstvo vnitra, které jediné mohlo tuto záležitost projednat s tehdejšími Českým normalizačním institutem, žádost ignorovalo, takže úspěch zaznamenala až iniciativa Národní knihovny. Díky Národnímu archivu vznikl český překlad německé metodiky evaluace pro digitální archivy tzv. Pečeť nestoru vycházející z normy DIN 31644.³² Mezi nejnovější překlady z této oblasti patří překlad průvodce standardem PREMIS Priscilly Caplan.³³

Co se poměrně daří, je zapojení do mezinárodní výměny zkušeností. Zde se omezíme na oblast archivnictví. Problematika dlouhodobého uchování digitálních dokumentů jistě není národní problematikou, i když legislativní rámec ovlivňující její implementaci je v různých zemích jiný. Díky Michalu Wannerovi je české archivnictví dlouholetým účastníkem DLM fora.³⁴ Aktivita Národního archivu se zaměřují na středoevropský prostor, především na německy mluvící země. Od roku 2014 se pracovníci Národního archivu pravidelně aktivně účastní konferencí pracovní skupiny pro digitální archivaci (Archivierung von Unterlagen aus digitalen Systemen) a workshopů pořádaných iniciativou nestor.³⁵ V roce 2018 se poprvé Národní archiv zúčastnil prestižní konference iPREs. Z pravidelných aktivit Národního archivu je třeba připomenout mezinárodní workshopy z řady Archives in Digital Age (AIDA). V roce 2018 se konal již třetí v řadě, tentokrát s podtitulem „Self-Audit and Certification of Digital Archives in Central European Perspectives“. Díky těmto aktivitám dochází k praktické výměně zkušeností a k navázání resp. prohloubení odborných osobních kontaktů.

Perspektivy a cíle digitálního archivnictví

Digitálnímu archivnictví v tuto chvíli chybí koncepční materiál, který by refletoval dynamičnost oblasti digitální archivace. Archivnictví dosud spíše reaguje na podněty přicházející z každodenní praxe a ty pragmaticky řeší za použití dostupných nástrojů. Dle svých možností se snaží sledovat zahraniční trendy jak v teoretické oblasti, tak v oblasti implementace celkových řešení, jednotlivých ná-

30 ČSN ISO 14721. Systémy pro přenos dat a informací z kosmického prostoru - Otevřený archivační informační systém - Referenční model. Praha: Úřad pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví, 2014.

31 ČSN ISO 16363. Systémy pro přenos dat a informací z kosmického prostoru - Audit a certifikace důvěryhodných digitálních úložišť, Praha 2014.

32 http://www.langzeitarchivierung.de/Subsites/nesstor/DE/Siegel/siegel_node.html [12. 1. 2019].

33 http://www.loc.gov/standards/premis/UnderstandingPREMIS_czech.pdf [11. 2. 2019].

34 <http://www.dlmforum.eu> [11. 2. 2019].

35 Nestor. Dostupné z <https://www.langzeitarchivierung.de> [12. 2. 2019].

strojů či standardů. Ve srovnání se zahraničím ale není na špatné úrovni. Zásadním limitem jsou samozřejmě ekonomické, personální, ale i organizační a kompetenční podmínky.

Dozrál čas vytvořit koncepci digitálního archivnictví s ohledem na celkovou koncepci rozvoje archivnictví. Přitom je nutné zaměřit se na specifika archivů a na odlišné úkoly archivů v porovnání s jinými paměťovými institucemi. Na tuto koncepci by měla navazovat legislativní práce a především stanovení dlouhodobých podmínek jejího financování a personálního zabezpečení. Nestavíme na zelené louce, k dispozici máme pracoviště Národního digitálního archivu a při něm v roce 2016 vytvořenou metodickou platformu pro elektronický dokument (Moped). Máme velmi dobré vztahy se zahraničními kolegy a podílíme se na mezinárodní výměně zkušeností.

V oblasti výzkumu a aplikace technických řešení by měla být navázána intenzivnější spolupráce s univerzitními pracovišti, potažmo Akademií věd. Totéž se týká spolupráce s dalšími paměťovými institucemi v ČR. Zde by bylo dobré oživit ideu vytvoření společného koordinačního centra pro digitální archivaci. Komplikovaná je otázka spolupráce s komerčním sektorem, ale v oblasti aplikovaného výzkumu je to patrně jedna z cest k úspěšné realizaci digitálního archivnictví. Zcela zásadní je také kontakt se zahraničím. Není reálné, aby se české archivnictví stalo leaderem v oblasti výzkumu digitálních dokumentů (např. analýzy datových formátů), ale je potřebné, aby dokázalo sledovat trendy a přejímat osvědčené modely dlouhodobého uchování.

Na okraji zájmu dosud zůstává otázka zabezpečení systémů a reálného naplnění zásad kybernetické bezpečnosti. Archivnictví tuto oblast nemůže reálně řešit samo, zde je, a zřejmě i bude, odkázáno na celkové politiky zabezpečení systémů a pomoc odborníků na IT bezpečnost. Jednou z variant řešení, které se mlhavě rýsuje, je využití státem spravované IT infrastruktury (KIVS, CMS) a garantovaných datových center. Zde je ovšem nutné počítat s diametrálně odlišnými principy ukládání a přístupu k digitálním archiváliím a z nich vycházejícími požadavky. Je nutné přestat hledět na digitální archiv jako na hromadu hardware, eventuálně betonových bunkrů, kde je tento hardware instalován. Sdílení úložišť (cloud) pro veřejnou správu je pravděpodobně správnou cestou.³⁶ Velké investice do nepatrně využitých serverů a mrhání personálními kapacitami na jejich správu jsou markantní i v archivech, kde každý řeší problematiku samostatně (a vzájemně odlišně). Digitální archiv je především software, jehož pořizování a údržba je ovšem složitější a nevděčná.

36 Digitální archiv je v takovémto prostředí zvládnutelný, jak doložil ve své přednášce Jan Hutař z Národního archivu Nového Zélandu. Dostupné z <http://www.cnz.cz/2015/06/10/digitalni-archiv-noveho-zelandu/> [12. 2. 2019].

Digitální archivnictví v ČR je v současné době zcela ve vleku problematiky elektronických spisových služeb, jak je ostatně vidět na příkladu NDA, kde se pozornost soustředila na produkty eSSL. Tato oblast totiž souvisí s digitálním archivnictvím okrajově, protože většina dokumentů ve veřejné správě se vyskytuje primárně v listinné podobě. Na druhou stranu je podstatná úloha metadat dokumentů a spisů. Archivy se musí rozloučit s masivním „pořádáním“ a „archivním popisem“ produkce úřadů (s ohledem na rozsah zcela mimořádným ve světovém měřítku), protože je do budoucna neudržitelný. Nůžky mezi tzv. archivně zpracovanými a nezpracovanými archiváliemi se stále rozevírají. Teze, že archivní popis tvoří primárně metadata vznikající v celé linii podatelna – zpracovatel – spisovna – archivář, by mohla být řešením těchto problémů spíše, než pokus o přenašeni archivních činností na původce: takovýto pokus svého času prosazený do legislativy v případech správních archivů naprosto ztroskotál.

Je také na čase zamyslet se nad proměnou paradigmatu správy elektronických dokumentů. Má skutečně elektronická spisová služba fungovat na analogických principech, na kterých fungovala spisová služba v 19. století? Vidíme, že reálně nefunguje už ani v papíru. Nepřináší nám digitální prostředí principiálně jiné možnosti? Můžeme ignorovat dokumenty, které nejsou v eSSL nebo nutit k jejich evidování (např. e-mail, databáze)? Od teoretických úvah bude jistě dlouhá cesta k aplikaci do reálného prostředí, nicméně bez těchto úvah žádná změna dnešního nefunkčního stavu není možná.

Na okraji zájmu tak zůstávají možná důležitější elektronické dokumenty. Je nezbytně nutné se odpoutat od problémů, jež generují eSSL a intenzivně začít řešit digitální archivaci do analogové podoby nepřevoditelných archiválií jako jsou např. databáze, vektorová grafika (systémy GIS, CAD a BIM) nebo webové a intranetové stránky. V jistém smyslu se totiž opakuje výše uvedená teze z počátku tisíciletí „co není v papíru, není důležité“ modifikovaná na „co není v eSSL, není důležité“. Je tomu čím dál více spíše naopak. Archivy přejímají zbytečně tuny listinných dokumentů, které jsou informačně plně nahraditelné databázemi nebo digitálními dokumenty drženými mimo eSSL. A nejde jen o papír. Národní archiv byl nucen převzít několik terabyte anonymizovaných (rozuměj začerněných) dotazníků sčítání lidu 2011³⁷ bez metadat, ovšem anonymizovanou databází odmítl Český statistický úřad předat. V případě dat mimo eSSL chybí jasnější právní úprava, jejich přejímání se děje na základě individuálních jednání, obdobně jako probíhají akvizice u soukromoprávních původců.

Další oblastí, která s tím úzce souvisí, je vyjasnění vztahu mezi digital born archiváliemi a digitálními kopiemi analogových archiválií a z toho vyplývající

37 Srv. § 22 odst. 4 zákona č. 296/2009 Sb., o sčítání lidu, domů a bytů v roce 2011.

péče o ně.³⁸ Naléhavý je převod analogových zvukových, obrazových a filmových souborů ze zastarávajících formátů a degradujících nosičů, kde by digitální technologie měly sehrát zásadní roli.

Na závěr bychom chtěli zmínit ještě jednu důležitou podmínku pro rozvoj archivnictví a tou je zlepšení vazby archivů na univerzitní studijní programy. Dlouhodobě chybí noví, inovativní a kvalifikovaní lidé, kteří by se věnovali digitálnímu archivnictví.

38 Zde zatím k dispozici jen metodika pro vytváření digitálních bezpečnostních kopií archiválií, která ovšem problematiku dlouhodobého uchování neřeší. Dvořák, Tomáš – Koucký, Karel – Vichta, Jiří – Vojáček, Milan: Metodika pro vytváření bezpečnostních kopií archiválií v digitální podobě. Národní archiv, Státní oblastní archiv v Praze, 2015, verze 1.0. Dostupné z: <http://www.nacr.cz/wp-content/uploads/2015/11/metodika2015.pdf> [12. 2. 2019].

Der Stand und die Perspektiven der digitalen Archivierung in der Tschechischen Republik

Der Vortrag bringt die kurze Geschichte der Entwicklung der theoretischen und praktischen Lösungsansätze zur Problematik der digitalen Archivierung in der Tschechischen Republik im Bereich der Archiven und Bibliotheken. Der aktuelle Stand wird angegeben und die grundlegenden Herausforderungen genannt. Zurzeit betreibt das Nationalarchiv digitales Archiv als zentrale Dienstleistung für alle öffentlichen Archive des Landes. Archivierung in der Tschechischen Republik befindet sich derzeit in der Gefangenschaft von ERMS und elektronischen Akten und ein bisschen verzichtet auf den breiteren Kontext der Problematik. Es sollte eine grundlegende Konzeption der digitalen Archivierung entstehen, die den heutigen Stand und Aufgaben mit guten Kenntnissen über internationale Erfahrungen in der Langzeitarchivierung von digitalen Unterlagen zusammenfasst.

The state and perspectives of digital archives in the Czech Republic

The paper brings a brief history of the development in theoretical and practical attempts to deal with issue of archiving digital documents in the Czech Republic in the field of public archives and libraries. It describes the current state of the issue and sums up essential challenges that have to be dealt with. Currently, there is a central specialised workplace National Digital Archives, operating within the National Archives, that provides digital archiving to all public archives in the Czech Republic. The digital archiving in the Czech Republic today is tied up to electronic systems of public administration and electronic administrative files and partially omits the larger context of digital archiving. A basic conception of digital archiving ought to be worked out in order to combine the current state and tasks of digital archiving with international experience on long-term storage of digital documents.